

«QO'QON ADABIY MUHITI VA UCHINCHI RENESSANS»

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari

«QO'QON ADABIY MUHITI VA UCHINCHI RENESSANS»

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI,
INNOVATSION RIVOJLANISH VAZIRLIGI
QO'QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI,
OZARBAYJON MILLIY BILIMLAR AKADEMIYASI
NIZOMIY GANJAVIY NOMIDAGI ADABIYOT INSTITUTI,
TOJKISTON RESPUBLIKASI BOBOJON G'OFUROV NOMIDAGI
XO'JAND DAVLAT UNIVERSITETI,
TURKIYA JUMHURIYATI KARABUK UNIVERSITETI**

"QO'QON ADABIY MUHITI VA UCHINCHI RENESSANS"

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari

2022-yil 28-may

“QO‘QON ADABIY MUHITI VA UCHINCHI RENESSANS”
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami / – Farg‘ona. –
2022. – 604 b.

So‘nggi yillarda madaniyatimiz va adabiyotimizga e‘tibor kuchaydi. Ajdodlarimizning badiiy tafakkuri qudrati, teran zakovati, buyuk iste‘dodi bilan yaratilgan bezavol merosni millat va Vatan manfaatlari nuqtai nazaridan xolis, haqqoniy o‘rganish va keng targ‘ib etish vazifasi kun tartibiga qo‘yildi. Milliy ma‘naviyatimizning rivojlanish bosqichida muhim o‘rin tutgan, mumtoz so‘z tarixida alohida hodisa sanalgan Qo‘qon adabiy muhiti namoyandalari ijodini o‘rganish ham dolzarb masalalardan biridir. Qo‘qon adabiy muhiti ijodkorlari mumtoz adabiyot tarixida mavjud an‘analarni o‘z davri sharoitida davom ettiribgina qolmasdan, poetik mazmuni boyitishga ham xizmat qilganlar. Mazkur shoirlarning nafaqat Qo‘qon adabiy muhitiidagi balki o‘zbek mumtoz so‘z san‘ati taraqqiyotidagi o‘rini belgilash, ilmiy va keng jamoatchilikka taqdim etish, yangi ilmiy tadqiqotlar uchun yo‘l ochish, shoirlar ijodiyoti asosida yoshlarda milliy ma‘naviy meros va qadriyatlarga hurmat va milliy g‘ururni yuksaltirish zaruriyatidan Xalqaro anjuman o‘tkazildi va to‘plamda mazkur anjuman materiallari o‘rin olgan.

To‘plam № AL-322103020 raqamli “Qo‘qon adabiy muhiti ijodkorlari hayoti va ijodi bo‘yicha veb-sayt va elektron platforma yaratish” mavzusidagi amaliy loyiha doirasida chop etildi.

(Maqolalarning ilmiy saviyasi uchun mualliflarning o‘zlari mas‘uldirlar.)

Tahrir hay‘ati:

**Ibrohim Haqqul, Boqijon To‘xliyev, Nurboy Jabborov,
Jabbor Eshonqul, Dilnoza Xodjayeva, Iqbol Mirzo,
Olimjon Davlatov, Abdulatif Turdaliyev**

Mas‘ul muharrir:

Zebo Qobilova

Nashrga tayyorlovchilar:

**Dilmurod Asqarov, Lochinbek Ahmadaliyev,
Musharraf Imomaliyeva, Namuna Tursunova,
Shahnoza Jumanova, Hilola Raimova**

HAMZA HAKIMZODA NIYOZIY IJODIGA XOSLIKLAR

Laylo SHARIPOVA,
BuxDU o'zbek tili va
adabiyoti kafedrası dotsenti, f.f.d.
(O'zbekiston)

Annotatsiya:

Qo'qon adabiy muhiti vakili Hamza Hakimzoda Niyoziy ijodi sho'ro davrida keng tadqiq etilgan, ammo biroz soxtalashtirib o'rganilgan. Shoir, dramaturg, pedagog Hamza ijodiy merosining o'rganiladigan jihati talaygina. Maqolada shu haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: tanazzul, taraqqiyot, g'oya, syujet, darslik, voqeaband she'r, barmoq she'riy tizimi, qo'shiq, vatanparvar.

Abstract:

The work of Hamza Hakimzoda Niyazi, a representative of the Kokand literary community, was widely studied during the Soviet era, but with some falsification. Hamza's creative heritage as a poet, a playwright, a teacher has many aspects to study. The article discusses this.

Keywords: decline, development, idea, plot, textbook, "voqeaband" poem, "barmoq" poetry system, song, patriot.

XIX asming oxirida uchga bo'lib boshqarilayotgan Turkistonda tanazzul kuchaydi. Bir paytlar dunyoni lol qoldirgan, o'z renessansi bilan dunyo tamadduniga muhim iz solgan ulug' tuproqda taraqqiyot susaydi. Bu og'riqni eng birinchi bo'lib so'z sohiblari, ijodkorlar angladilar. Shoirilar nafaqat she'r, balki ilmiy asarlar yoza boshladilar. Yangicha tipdagi darsliklar yuzaga keldi. Jahon taraqqiyotidan orqada qolganimizni anglatish, ma'naviyatni yuksaltirish, ma'rifat orqali o'zi bilan o'zi ovora xalq farzandlari orasidan ulug' iste'dodlarni qayta topishni istash shoirlarni olinga, pedagogga aylantirdi. Shunday shoirlar orasida dunyo kezib, yurt ravnaqi istagida vatanga qaytgan Hamza Hakimzoda Niyoziy bor edi.

Qo'qon adabiy muhiti vakili Hamza Hakimzoda Niyoziy vafotidan biroz vaqt o'tib sho'roga xizmat qilishi zarur bo'lgan yangi o'zbek adabiyotining asoschisi sanaldi. Negaki Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Abdulla Qodiriy singari ulug' ijodkorlarimiz sho'ro tomonidan qoralab, o'linga hukm qilingan edi. Yuzaga kelishi mumkin bo'lgan Uchinchi Renessans kuch ishlatib to'xtatilgan edi. Endi elni ergashtirib ketadigan adabiyot, uning vakillariga o'rnak bo'ladigan yangi davr iste'dodi zarur edi. Hamzani dindorlar toshbo'ron qilib o'ldirdi, degan xulosa bu nomni o'zbek sovet adabiyoti asoschisi deb atashga yo'l ochardi. Shunday qilindi. Aslida toshbo'ronni uyushtirgan, qatag'onni Hamzadan boshlagan sho'ro hukumati shoir ijodini soxtalashtirishdan toymadi. Shoirning ayrim asarlarini qayta ishlashdi, "Yasha, Turon" deganini "Yasha, Sho'ro"ga aylantirishdi. Qayta ishlangan, g'oyasi, syujeti butkul o'zgargan "Boy ila xizmatchi" sahnadan tushmay qoldi, darsliklardan darsliklarga ko'chdi. Biz Hamza yaratmagan Jamilaning monologini ijro qilib talaba bo'ldik. Sho'ro hukumati Hamzaning haqiqiy qiyofasini ko'rsatib qo'yadigan gul to'plamlarini, darsliklarini targ'ib qilmadi.

Aslida Hamza Hakimzoda Niyoziy Yangi o'zbek adabiyotning asoschisi emas-ku, ammo iste'dodli, jonkuyar vakillaridan biri bo'lgan. O'ldirib yuborilmaganda asrdan asrga oshib o'tadigan asarlar yozarmidi?! Shu holda ham shoir, dramaturg, pedagog, teatr bunyodkorlaridan biri sifatida o'rganilishga loyiq ijodkor.

Uning hayoti va ijodi ko'p bor o'rganilgan, ayniqsa, sho'ro davrida keng tahlil va talqin qilingan. "O'zbek adabiy tanqidi tarixi" darsligida aytilishicha, Sotti Husayn 1940-yilda "Hamza Hakimzoda Niyoziy" asarini yozgan va hamzashunoslikni boshlab berdi [1.96-97.], XX asming 50-yillari ikkinchi yarmidan boshlab adabiyotshunos olim L.Qayurnov "deyarli butun umrini, ilmiy-ijodiy faoliyatini Hamza hayoti va ijodini o'rganishga bag'ishladi"[1.121.]. Hamzashunoslikda bunday tadqiqotlar yetarlicha yaratilgan bo'lib, ularda Hamza ijodining turli qirralari tadqiq etilgan.

Hamza Hakimzoda Niyoziyning ikki xizmatini alohida ta'kidlashni istadik.

1.Hamza pedagog sifatida darsliklar yaratdi. Uning darsliklaridan "Yengil adabiyot" bugungi "Alifbe"ga, "O'qish kitobi" va "Qiroat kitobi bugungi "O'qish kitobi"ga poydevor bo'lgan darsliklardan. Bu darsliklarni ko'zdan kechirsangiz, quyidagi tamoyillarga amal qilinganini ko'rasiz: a) soddalikdan murakkablikka qarab borish. Masalan, barmoq she'riy tizimidagi she'rlar hijolar soni orttirib borilgan holda (aytaylik, avval 7, so'ng 9 hijoli she'rlar) keltirilgan. "Yengil adabiyot"da olimlik xosiyati, johillik kasofati haqida fikr yuritar ekan, Hamza dunyo qanday taraqqiyot yo'lidan ketayotganini chuqur idrok qilib, yosh avlodni ilm olishga chorlaydi. XX asr boshida bunday fikrlash uchun yyetuk tafakkur sohibi bo'lish lozim edi:

Olim bo'lsak dunyoda
Har ish bo'lar bunyoda.
Biz ham suv ostin kezib,
Ham uchamiz havoda.

Keyin aruz she'riy tizimidagi she'rlarga o'tilgan, voqeaband she'rlar, so'ng nasriy asarlar berilgan; b) darsliklarda ham ta'lim, ham tarbiya berish nazarda tutilgan; v) berilgan badiiy asarlarning tili boshlang'ich sinf o'quvchilariga tushunarli bo'lishi inobatga olingan. Bu o'z davri uchun jiddiy yangilik edi.

2.Xalqqa eng ko'p ta'sir qiladigan vosita qo'shiq ekanini anglagan shoir el tinglaydigan qo'shiqlar matnini yangilash yo'lidan boradi. U o'z she'rlarida xalq qo'shiqlari ohangini saqlab, matniga vatanparvarlik, elparvarlik g'oyalarini singdiradi.

Shoir she'rlar qaysi qo'shiqlar ohangida yozilganini yozib qoldirgan. Aytaylik, «Jonlarni jononi Vatan» she'ri «Ho'qondda marsiya edarak aytilmish ashulaning ohangida» yozilgan. Hamzaning «marsiya» degani asli yo'qlov bo'lib, xalq og'zaki ijodiga mansubdir:

Qamchinbegim uv dediyo, bir piyola suv dediyo,
Dor tagiga olib borganda ichmay turib «shuv» dediyo[2.45.].

Hamza shu yo'qlov ohangini vazni saqlash yo'li bilan o'zlashtirib, Vatan haqida chiroyli she'r yaratdi. She'rni teatrlarda xor tarzida aytish mumkinligini ta'kidladi. Shu bois quyidagi misralarni har baytdan so'ng naqarot kabi keltirdi:

Bir jon emas, ey suyguli, tomirlaring qoni, Vatan,
Sensan, bale, bilganlarga jonlarni jononi, Vatan [2.46.].

Hamza tazmin bog'lamadi. Ammo yaratayotgan she'rlari qaysi xalq kuyiga mos kelishini yozib qoldirdi. Bu xalq qo'shiqlari ohangini o'zlashtirganini isbotlovchi rad etib bo'lmas dalildir. Xalq yo'qlovi barmoq she'riy tizimining 16 hijoli vaznida yozilgan bo'lib, 8:8 turoqdan tashkil topgan «Jonlarni jononi, Vatan» she'ri ham shunday vazn va turoqda bitilgan. She'rdagi ohangni yuzaga keltiruvchi asosiy vositalar vazn va turoqdir. Agar xalq she'ri va Hamza she'rining vazni bir xil bo'lsa-yu, turog'i ikki xil bo'lganida bir xil ohang yuzaga kelmasdi.

Hamza xalq qo'shiqlari matnini almashtirdi. Qo'shiqlarning kuylari asrlar sinovidan o'tgan, boqiy kuylar edi. Ammo matnlar xalq ma'naviyatini yuksaltiradigan, ruhini tarbiyalaydigan she'rlardan tashkil topmagandi. Hamza ana shu kemtiklikni to'ldirdi. Xalq qo'shiqlarini g'oyaviy-badiiy jihatdan yuksaltirish bilan bir qatorda boy va rang-barang folklor ohanglarini yozma adabiyotga muhrladi. Shu ikki xizmatining o'ziyoq Qo'qon adabiy muhiti vakili bo'lmish Hamzaning ijodi hali o'rganilishi lozimligini dalillaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Назаров Б., Расулов А., Ахмедова Ш., Қаҳрамонов Қ. Ўзбек адабий танқиди тарихи. – Тошкент: Тафаккур каноти, 2012. – 396 б.
2. Хамза Ҳакимзода Ниёзий. Тула асарлар тўплами. 5 жилдлик. 2-жилд. – Тошкент: Фан, 1988. – Б.45.

XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARI QO'QON ADABIY MUHITI VA MUQIMIY LIODINI O'RGANISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Quldosh PARDAYEV,
filologiya fanlari doktori,
dotsent, TDO'TAU
(O'zbekiston)

Annotatsiya:

XIX asr oxiri – XX asr boshlari Qo'qon adabiy muhiti va Muqimiy ijodi nazariy-metodologik tamoyillar asosida tadqiq qilingan. Muhammad Aminxo'ja Muqimiy asarlarining nashrlari matnini shoir dastxat bayozlari bilan qiyoslaganda, aksariyat she'riy asarlar matni asliyatga muvofiq emasligi aniqlangan. Chunki sho'ro davri mafkurasi talabidan kelib chiqib, shoirning diniy-tasavvufiy mavzudagi she'rlari tahrirga uchrab, qisqartirilgani, hajviy asarlar matnidagi kuchli ijtimoiy tanqidiy bayt va bandlar ham tushirib qoldirilgani, natijada, tahrir qilingan asarlar mazmun-mohiyatga zid talqin qilini dalillangan.

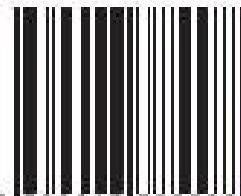
Kalit so'zlar: Satira, nashr, shoir, misra, bayt, adabiy muhit, uslub, talqin, tahrir, qo'lyozma, g'azal, she'r.

Аннотация

Кокандская литературная среда конца XIX - начала XX веков и творчество Мукими изучены на основе теоретико-методологических положений. Сравнение в произведениях Мухамада Аминходжа Мукимий с его рукописней и с реальной работе наблюдался несоответствия. Потому что времена советского союза по идеологическом вопросам написана была

ISBN 978-9943-7855-8-8

9 789943 785588